

DOI: 10.11649/abs.2016.013

Michał Głuszkowski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Toruń

Recenzja

Janusz Rieger, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Braślowszczyźnie*,
Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2014, 459 ss.

Recenzowana publikacja stanowi obszerne opracowanie leksykograficzne języka polskiego na Braślowszczyźnie. Przed II wojną światową powiat braślowski, leżący na północnych krańcach województwa wileńskiego, znajdował się w granicach Rzeczypospolitej Polskiej. W wyniku późniejszych zmian geopolitycznych region braślowski znalazł się na terytorium ZSRR. Obecnie miejscowości, w których został zebrany materiał językowy, wykorzystany przez Janusza Riegera w pracy *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Braślowszczyźnie*, leżą w większości na terenie Białorusi, a kilka z nich na Litwie. Niezależnie od układu granic Braślowszczyzna zachowała swój wieloetniczny i pograniczny charakter, co znajduje odbicie w dwu- i wielojęzyczności mieszkańców regionu oraz w zmianach systemowych, jakim w warunkach długotrwałych kontaktów uległy poszczególne języki, w tym także polszczyzna.

Omawiane opracowanie składa się z trzech zasadniczych części. Pierwszą stanowi rozdział teoretyczny, traktujący m.in. o historii regionu i języka polskiego na Braślowszczyźnie, o stanie badań i kwestiach metodologicznych. Druga, najobszerniejsza część publikacji, to słownik polskiej gwary liczący ok. 5000 haseł, a w trzeciej znalazły się hasła rzeczowe – obszerny, uporządkowany tematycznie wybór tekstów. W przedmowie J. Rieger przedstawił ideę stworzenia słownika polszczyzny w regionie

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2016.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk]

braślowskim, która była związana z potrzebą wykorzystania i scalenia już istniejących źródeł: wielogodzinnego korpusu nagrań zarejestrowanych przez Annę Stelmaczonkę-Bartnik i Barbarę Jasinowicz podczas pisania prac magisterskich, nagrań Krystyny Rutkowskiej, materiałów leksykograficznych zgromadzonych przez Witolda i Elżbietę Minksztyńów w wybranych miejscowościach Braślowszczyzny, słownika rzeczowników ze wsi Gajdy Natalii Ananiewej, a także kartoteki Wiaczesława Werenicza. Celem autora było opracowanie słownika dyferencjalnego, jednak zaznaczył on, że celowo nie stosował tej zasady konsekwentnie, zwracając uwagę na negatywny aspekt tego podejścia metodologicznego w leksykografii gwarowej. Zdaniem J. Riegera, jeśli w słowniku preferowane są wyrazy osobliwe, charakterystyczne dla danego regionu, odbiorca może odnieść wrażenie, że dana regionalna odmiana nie ma zasobów leksykalnych wspólnych z językiem ogólnopolskim. Dlatego opracowując polskie słownictwo dialektalne na Braślowszczyźnie, starał się ukazać występujące tam i używane przez informatorów równoległe z jednostkami osobliwymi ich ogólnopolskie odpowiedniki. Podobna zasada została przyjęta już w słowniku polskich gwar na Litwie (Rieger, Masojć, & Rutkowska, 2006).

Analizując założenia teoretyczne słownika J. Riegera, nie sposób nie odnieść się do wydanej kilka lat wcześniej obszernej dwutomowej publikacji przygotowanej przez zespół autorski pod kierownictwem Elżbiety Smułkowej. Przedmiotem tego obszernego opracowania była historia regionu, sytuacja językowa, a także słownictwo mieszkańców Braślowszczyzny (zob. Smułkowa, 2009, 2011). Jedno z podstawowych pytań, jakie może nasunąć się w kontekście porównania obydwu publikacji, dotyczy celowości przygotowania słownika polszczyzny gwarowej wkrótce po ukazaniu się znacznie szerszego opracowania o podobnej tematyce, którego jedna z części ma również charakter leksykograficzny. Jest kilka odpowiedzi na to pytanie, a części z nich udzielił pośrednio J. Rieger w przedmowie i rozdziale teoretycznym. Po pierwsze, *Słownik braślowski* E. Smułkowej (por. Smułkowa, 2009) z założenia zawiera słownictwo dwujęzycznych mieszkańców regionu, a więc zarówno polskie, jak i białoruskie, a także litewskie i rosyjskie, podczas gdy J. Rieger skupił się na polszczyźnie mieszkańców Braślowszczyzny. Po drugie, nawet w odniesieniu do polszczyzny ani słownik J. Riegera, ani słownikowa część opracowania zespołu E. Smułkowej nie są pełne i prezentują słownictwo znalezione w terenowych materiałach językowych, które były dostępne autorom. W związku z tym, podobnie jak wiele innych słowników mogą się wzajemnie uzupełniać, choćby przez inny zestaw haseł lub odmienne znaczenia i konteksty użycia haseł powtarzających się. Po trzecie zaś, każdy ze słowników ma inną formułę. *Słownik braślowski* ma układ trójdzielny: w pierwszej części leksyka uporządkowana jest tematycznie, a hasła zostały podane bez wyjaśniania znaczeń. Drugą część stanowi indeks alfabetyczny do słownika tematycznego, natomiast w trzeciej znalazły się wybrane, trudne do zrozumienia wyrazy z części pierwszej wraz z wyjaśnieniami znaczeń i kontekstami (Smułkowa, 2009). Ze względu na swój

tradycyjny charakter właśnie ta ostatnia część w największym stopniu przypomina słownik opracowany przez J. Riegera, w którym hasła również ułożone są w porządku alfabetycznym i zawierają objaśnienia oraz przykłady użycia.

Opisane powyżej różnice sprawiają, że omawiana publikacja nie jest powielaniem powstałego wcześniej *Słownika braślowskiego*. Jednak najważniejszym argumentem w tej kwestii są odmienne perspektywy badawcze, przyjęte w obydwu opracowaniach. Zespół E. Smułkowej nie zajmował się opisem poszczególnych języków występujących w regionie braślowskim jako osobnych systemów, ponieważ zakładano ich współistnienie w codziennej komunikacji w postaci „mowy pogranicza”. Opracowanie słownictwa mieszkańców Braślowszczyzny z założenia dotyczyło więc leksyki pochodzącej z różnych języków, ponieważ było używane jednocześnie na tym samym terenie przez tych samych ludzi. Anna Zielińska, pisząc o *Słowniku braślowskim*, nazwała go pierwszym opracowaniem leksykograficznym płaszczyzny *parole*, a nie *langue* (Zielińska, 2011, s. 281). Takie ujęcie wynika z następujących cech „mowy pogranicza”: zacierania symbolicznych granic pomiędzy językami, prowadzącego do nierozróżnialności i akceptacji mieszanego statusu języka, przechodniości, uwspólniania, wariantywności, kontekstualności i stopniowalności (Zielińska, 2011, s. 282, 2013, s. 66). „Mowa pogranicza” nie jest więc stanem, ale procesem i dlatego należy przede wszystkim do sfery *parole*. Zachodząca na Braślowszczyźnie konwergencja znalazła już swoje odbicie w świadomości językowej mieszkającej tam ludności, w związku z czym E. Smułkowa wysunęła hipotezę „skonwergowanej” komunikacji, w ramach której poszczególne wypowiedzi mogą być do siebie bardzo podobne, choć zarówno w potocznej, jak i naukowej taksonomii mogą funkcjonować jako polskie, białoruskie, mieszane (por. Smułkowa, 2011, s. 114). Unifikacja systemów może dokonywać się na poziomie poszczególnych idiolektów (por. Паликова & Ныльванд, 2011). Konwergencja występuje wtedy, kiedy poszczególne języki oddziałują na siebie symetrycznie, czyli we względnie równym stopniu (Głuszkowski, 2015, ss. 57–58). Jeśli takie oddziaływanie ma długotrwały charakter, może dochodzić do formowania się wspólnot lub lig językowych, co upodabnia proces tworzenia się „mowy pogranicza” do zjawiska bałkanizacji, polegającego na konwergentnym rozwoju kilku języków i jest inicjowane przez osoby dwujęzyczne, w których mowie dokonuje się obustronna interferencja (Lindstedt, 2000, s. 241; Głuszkowski, 2015, ss. 57–58).

Opracowanie J. Riegera zostało oparte na innych założeniach. Autor omawianej publikacji nie należy do zwolenników koncepcji „mowy pogranicza” i woli prezentować tę samą sytuację jako różnojęzyczność, czyli koegzystencję kilku kodów językowych przy jednoczesnym ich rozdziale. Oczywiście dostrzega wzajemne wpływy i zmiany, jakie dokonują się w poszczególnych systemach, ale stoi na stanowisku, że skoro wiele wypowiedzi zarejestrowanych na Braślowszczyźnie jest sformułowanych w określonym języku i zarówno informatorzy, jak i badacze są w stanie stwierdzić ich polskość lub białoruskość, nie ma potrzeby rozmywania tych granic. Ponadto zauważył niezgod-

ność pomiędzy założeniami teoretycznymi, zgodnie z którymi leksyka i struktury gramatyczne języków koegzystujących w regionie braślowskim uległy uwspólnieniu, przy jednoczesnym zachowaniu w publikacji zespołu E. Smułkowej podziału prezentowanych tekstów na polskie, białoruskie, dwujęzyczne, mieszane, rosyjskie-starowierskie i litewskie (por. Smułkowa, 2011, ss. 280–609). Założenie, że mimo stałego wzajemnego oddziaływania między językami możliwe jest wciąż wyróżnienie ich indywidualnych systemowych cech charakterystycznych, uprawomocnia utworzenie odrębnego słownika dla braślowskiej polszczyzny gwarowej.

J. Rieger zauważył, że przedstawione powyżej stanowiska teoretyczne nie wykluczają się wzajemnie, ponieważ różnice dotyczą rozłożenia akcentów i ukazania innych aspektów sytuacji językowej Braślowszczyzny. Wypada zgodzić się z nim w tym miejscu, że te w dużym stopniu odmienne perspektywy badawcze mogą się wzajemnie uzupełniać, zwłaszcza że zarówno w tradycyjnej części słownikowej, jak i w zwartych tekstach – hasłach rzeczowych – nie unikał prezentacji obcych wpływów w braślowskiej polszczyźnie.

W artykułach hasłowych w omawianej publikacji oprócz znaczeń znalazły się konteksty użycia oraz informacje o źródle. Jeśli dany leksem został zaczerpnięty z nagrań i możliwe było ustalenie informatora, podawano także jego symbol, co pozwala na odczytanie informacji socjolingwistycznych w specjalnym spisie. Dane o źródle są cenne, ponieważ pozwalają na zaobserwowanie, w wybranych przypadkach, dynamiki zmian językowych na Braślowszczyźnie na podstawie obecności leksemu w materiałach starszych (kartoteka Wiaczesława Werenicza) i najnowszych (nagrania z XXI w.). Autor zwrócił uwagę na zmiany leksykonu w wymiarze diachronicznym, czego wyrazem jest informacja na temat sowietyzmów. W regionie braślowskim zmiany geopolityczne spowodowały także przesunięcia w hierarchii społecznej poszczególnych kodów. Język polski, będący na tym terenie przed II wojną światową językiem urzędowym, stosowanym w powszechnej edukacji jako język nauczania, po roku 1945 utracił ten status i został zredukowany do roli języka wyspowego, funkcjonującego przede wszystkim w wariantcie gwarowym. Obniżenie statusu społecznego polszczyzny, w połączeniu ze zmniejszeniem się liczby ludności polskiej i osób mówiących po polsku szło w parze z nasilonymi wpływami wschodniosłowiańskimi, w tym także sowietyzmami, wyróżnionymi w słowniku specjalnym kwalifikatorem, ułatwiającym odróżnienie, w jakim okresie dane zapożyczenie z języka rosyjskiego się rozpowszechniło.

J. Rieger w części teoretycznej poświęcił sporo uwagi wariantyzacji braślowskiej polszczyzny, zauważając współwystępowanie wyrazów w formie podstawowej i zdrobnień, a także rodzimych i zapożyczonych, co jest jednym z widocznych powiązań pomiędzy zastosowanym przez niego sposobem opisu leksykalnego a koncepcją „mowy pogranicza”. Dzięki stosunkowo szerokiemu wyborowi kontekstów użycia, widoczny jest zakres obcych wpływów w języku polskim, ale znacznie lepszym źród-

dłem w tym zakresie są umieszczone w trzeciej części opracowania hasła rzeczowe. Niektóre z nich to nawet kilkudziesięciowersowe teksty, które oczywiście zawierają nie tylko leksykę rodzimą. Obszerny, bo liczący prawie 150 stron materiał został uporządkowany tematycznie i podzielony na rozdziały i podrozdziały, dotyczące realiów wsi, życia ludzkiego i społecznego, religii i historii. Orientację w tej części słownika ułatwia indeks alfabetyczny. Ze względu na rozmiar prezentowanych wypowiedzi i ich zwarty charakter należałoby w tym wypadku mówić raczej o tematycznym wyborze tekstów gwarowych niż o hasłach rzeczowych, które sugerują przynajmniej częściowo słownikowe ujęcie. W tej postaci są one nawet cenniejszym uzupełnieniem materiału z drugiej części opracowania.

Cel przedstawienia zróżnicowanego słownictwa polszczyzny gwarowej na Braślowszczyźnie został w omawianej publikacji zrealizowany, przy czym stanowi ona także bogate źródło informacji o charakterze kulturowym, historycznym i społecznym. Dzięki zastosowaniu zapisu zbliżonego do ortograficznego grono jej odbiorców nie powinno ograniczyć się tylko do językoznawców.

Bibliografia

- Głuszkowski, M. (2015). Creolization and balkanization as a result of language (dialect) contact: Is the origin of mixed languages universal? *Slavia Meridionalis*, 15, 53–66. <http://dx.doi.org/10.11649/sm.2015.006>
- Lindstedt, J. (2000). Linguistic balkanization: Contact-induced change by mutual reinforcement. *Studies in Slavic and General Linguistics*, 28: *Languages in Contact*, 231–246.
- Rieger, J. (2014). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Braślowszczyźnie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.
- Rieger, J., Masojć, I., & Rutkowska, K. (2006). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa: DiG.
- Smułkowa, E. (Red.). (2009). *Braślowszczyzna: Pamięć i współczesność* (T. 2: *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik braślowski)*). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkowa, E. (Red.). (2011). *Braślowszczyzna: Pamięć i współczesność* (T. 1: *Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna. Świadectwo mieszkańców*). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Zielińska, A. (2011). O koncepcji słownika pogranicza: Braślowszczyzna. Pamięć i współczesność. Tom II. *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik braślowski)*, red. nauk. Elżbieta Smułkowa, zespół autorski: Iryna Budźko, Olga Guszczewa, Helena Kazancewa, Elżbieta Smułkowa, konsultacja lituanistyczna Nijola Birgiel, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. *Acta Baltico-Slavica*, 35, 277–283. <http://dx.doi.org/10.11649/abs.2011.020>
- Zielińska, A. (2013). *Mowa pogranicza: Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim*. Warszawa: Instytut Sławistyki PAN, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.

Паликова, О., & Нылванд, Я. (2011). *Приметы русско-эстонского билингвизма в одном идиолекте*. Referat na konferencji „Внутри- и межъязыковое взаимодействие” 2–4 listopada 2011 na Uniwersytecie w Tartu (Estonia).

Bibliography (Transliteration)

- Głuszkowski, M. (2015). Creolization and balkanization as a result of language (dialect) contact: Is the origin of mixed languages universal? *Slavia Meridionalis*, 15, 53–66. <http://dx.doi.org/10.11649/sm.2015.006>
- Lindstedt, J. (2000). Linguistic balkanization: Contact-induced change by mutual reinforcement. *Studies in Slavic and General Linguistics*, 28: *Languages in Contact*, 231–246.
- Palikova, O., & Nylvand, I. (2011). *Приметы русско-эстонского билингвизма в одном идиолекте*. Paper presented at the conference „Внутри- и межъязыковое взаимодействие”, on November 2–4, 2011 at the University of Tartu (Estonia).
- Rieger, J. (2014). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Braślowszczyźnie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.
- Rieger, J., Masojć, I., & Rutkowska, K. (2006). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa: DiG.
- Smułkowa, E. (Ed.). (2009). *Braślowszczyzna: Pamięć i współczesność* (Vol. 2: *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik braślowski)*). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkowa, E. (Ed.). (2011). *Braślowszczyzna: Pamięć i współczesność* (Vol. 1: *Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna. Świadectwo mieszkańców*). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Zielińska, A. (2011). O koncepcji słownika pogranicza: Braślowszczyzna. Pamięć i współczesność. Tom II. Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik braślowski), red. nauk. Elżbieta Smułkowa, zespół autorski: Iryna Budźko, Olga Guszczewa, Helena Kazancewa, Elżbieta Smułkowa, konsultacja lituanistyczna Nijola Birgiel, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. *Acta Baltico-Slavica*, 35, 277–283. <http://dx.doi.org/10.11649/abs.2011.020>
- Zielińska, A. (2013). *Mowa pogranicza: Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim*. Warszawa: Instytut Sławistyki PAN, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.

Recenzja

Streszczenie

Recenzja opracowania Janusza Riegera, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Braślowszczyźnie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2014, 459 ss. Praca przedstawia polską leksykę gwarową w regionie braślowskim wraz z obcymi wpływami. W recenzji dokonano porównania z innymi pracami na temat słownictwa danego obszaru i dokonano omówienia treści.

Słowa kluczowe: leksyka; dwujęzyczność; język polski; gwara; słownik; Braślowszczyzna

Review

Abstract

Review on Janusz Rieger's *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Braślowszczyźnie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2014, 459 ss. The given work characterizes Polish dialectal lexis including foreign influence in the Braśław region. In the review Rieger's work was compared with other publications on the given topic, as well as the content was analyzed.

Keywords: lexis; bilingualism; Polish language; dialects; dictionary; Braślav region

Correspondence: Michał Głuszkowski, Nicolaus Copernicus University, Toruń,
e-mail: micglu@umk.pl

Support of the work: This work was supported by a core funding for statutory activities from the Polish Ministry of Science and Higher Education.

Competing interests: The author is a member of the Scientific Board of this journal.